

ΚΡΙΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Θεόδωρος Μαριόλης
Αν. Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας
Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης
Πάντειο Πανεπιστήμιο

1/5/2010

«[Ο]ι εθνικές οικονομίες που – συνεπεία της απελευθέρωσης [του διεθνούς εμπορίου] – αναδιαρθρώνονται, είτε θα μετατρέπονται βαθμιαία σε σχετικά παρηκμασμένες περιφέρειες των υπερεθνικών ενώσεων στις οποίες υπάγονται είτε θα προστρέχουν, αργά ή γρήγορα, στο δανεισμό από την Παγκόσμια Τράπεζα, κάτω από τους όρους και την επίβλεψη του ΔΝΤ, το οποίο και θα επιβάλει ένα νέο γύρο παράδοσης του εσωτερικού και του εξωτερικού τομέα τους στις «υγιείς δυνάμεις» της παγκόσμιας αγοράς. Για παράδειγμα, σε ποια εμπορεύματά της η Ελλάδα διαθέτει απόλυτο πλεονέκτημα και ποιο θα είναι το ειδικό βάρος της εντός ΟΝΕ, όταν 9 και μόνον βιομηχανικά προϊόντα καλύπτουν πάνω από 50% των εξαγωγών της, ενώ ο αντίστοιχος αριθμός είναι 15 για την Πορτογαλία, 24 για τη Δανία και 28 για την Ισπανία. Όταν, παράλληλα, τα αγροτικά προϊόντα καλύπτουν πάνω από 25% των εξαγωγών της, και όταν, τέλος, η διαρκώς μειούμενη συμμετοχή της στο παγκόσμιο εμπόριο πέρασε από το 0.27% το 1980 σε 0.21% το 1994;»

Θ. Μαριόλης, Ο Νέος Διεθνής Καταμερισμός Εργασίας, *Τετράδια της Οικονομίας*, 27-28/11/1999, σελ. 18, εφημ. *Ημερησία*

Η Δυναμική του Ελληνικού Δημοσίου Χρέους και η Ιδεολογία της

Θεόδωρος Μαριόλης και Κώστας Παπουλής*

30/4/2010

Στο παρόν άρθρο διερευνούμε τη μακροχρόνια μεταβολή ή, αλλιώς, «δυναμική» του ελληνικού δημοσίου χρέους ως ποσοστού του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΠΔΧ, εφεξής) και διαπιστώνουμε ότι αυτό το μέγεθος, το οποίο ανήλθε στο 113.4% το 2009, είναι μάλλον απίθανο να περιοριστεί ή, έστω, να σταθεροποιηθεί. Περισσότερο απίθανο είναι να προσαρμοσθεί στο επίπεδο του 60% της «Συνθήκης του Μάαστριχτ». Στόχος μας δεν είναι η πραγματοποίηση μίας «άσκησης επί χάρτου», αλλά η ανάδειξη ορισμένων δομικών προβλημάτων της υπαγμένης στην ΟΝΕ ελληνικής οικονομίας.

Η δυναμική του ΠΔΧ προσδιορίζεται, όπως είναι γνωστό, από τους ακόλουθους παράγοντες: (1) το τρέχον ύψος του ΠΔΧ, (2) το μέσο ονομαστικό επιτόκιο εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέους, (3) τον πληθωρισμό, (4) τον ποσοστιαίο ρυθμό μεταβολής του πραγματικού (αποπληθωρισμένου) ΑΕΠ, (5) το πρωτογενές πλεόνασμα του κρατικού προϋπολογισμού ως ποσοστό του ΑΕΠ, και (6) τη δημιουργία νέου χρήματος για τη χρηματοδότηση του δημοσίου ελλείμματος (δηλ. την αύξηση της λεγόμενης «νομισματικής βάσης»). Οι παράγοντες (1) και (2) τείνουν να αυξήσουν το ΠΔΧ, ενώ όλοι οι υπόλοιποι παράγοντες τείνουν να τον μειώσουν. Έπεται, λοιπόν, ότι όταν γνωρίζει κανείς (ή, καλύτερα, εκτιμά) τα ύψη όλων αυτών των παραγόντων (τα οποία δεν είναι, όμως, ανεξάρτητα μεταξύ των, πράγμα ιδιαίτερα σημαντικό), δύναται να προσδιορίσει πλήρως τη δυναμική του ΠΔΧ. Τονίζεται, ωστόσο, ότι στα πλαίσια της ΟΝΕ, και ως συνέπεια της κυριαρχίας μονεταριστικών θεωρήσεων, απαγορεύεται η νομισματική χρηματοδότηση του δημοσίου ελλείμματος (Άρθρο 101 της «Συνθήκης του Μάαστριχτ») και, επομένως, ο κατά σειρά τελευταίος παράγοντας δεν υφίσταται.

Στα ακόλουθα εκτιμούμε και σχολιάζουμε, βάσει έξι, εναλλακτικών, σεναρίων και για 21 έτη (δηλ. από το 2010 έως και το 2030), την εξέλιξη του ελληνικού ΠΔΧ υποθέτοντας (όχι εξωπραγματικά) ότι το μέσο ετήσιο ονομαστικό επιτόκιο εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέους είναι σταθερό και ίσο με 5% (οι εκτιμήσεις των περισσότερων αναλυτών κυμαίνονται από το 5.1% έως το 5.5%, υπό την υπόθεση ότι τα λεγόμενα «spreads» θα εξομαλυνθούν), και ότι ο μέσος ετήσιος πληθωρισμός είναι σταθερός και ίσος με 2%. Παράμετροι της εκτίμησης είναι ο ετήσιος ποσοστιαίος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ, στον οποίο δίνουμε τις τιμές 1% και 2%, και το ετήσιο πρωτογενές πλεόνασμα του κρατικού προϋπολογισμού ως ποσοστό του ΑΕΠ, στο οποίο δίνουμε τις τιμές -3% (έλλειμμα), 0% και 1%.¹

Τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων παρατίθενται στον Πίνακα που ακολουθεί, ενώ από την περαιτέρω ανάλυση αυτών (την οποία δεν εκθέτουμε χάρη συντομίας) είμαστε σε θέση να αντλήσουμε τα εξής συμπεράσματα:

(1) Σε όλες τις υπό θεώρηση περιπτώσεις το ΠΔΧ αυξάνεται συνεχώς, χωρίς όριο, δηλ. τα ελλείμματα είναι, όπως λέγεται, «μη διατηρήσιμα». Βεβαίως, η ταχύτητα αύξησης συναρτάται με τις τιμές των παραμέτρων της εκτίμησης (και είναι πολύ χαμηλή, συγκριτικά, στο κατά σειρά τελευταίο σενάριο, όπου το ΑΕΠ αυξάνεται με ρυθμό 2% και ο προϋπολογισμός εμφανίζει πρωτογενές πλεόνασμα 1%).

* Ο Θ. Μαριόλης είναι Αν. Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στο Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου και *Managing Editor* του *Bulletin of Political Economy*. Ο Κ. Παπουλής είναι Πολιτικός Μηχανικός, Msc στην Περιφερειακή Ανάπτυξη.

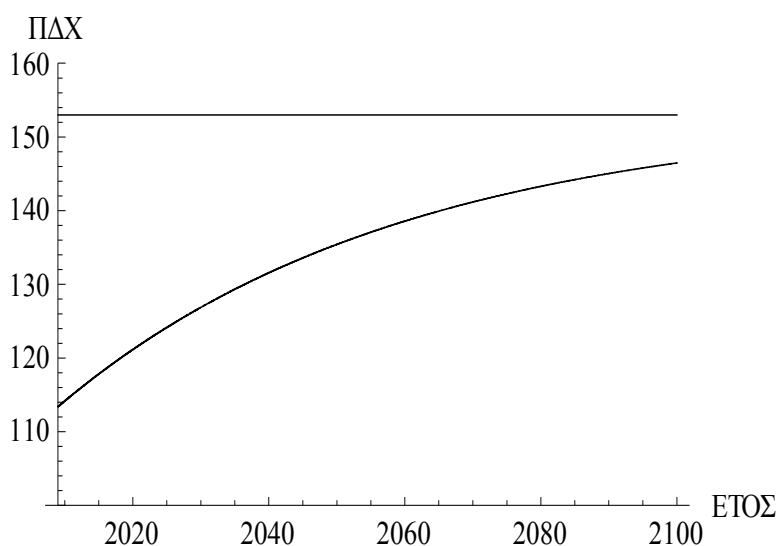
¹ Οι υπολογισμοί βασίζονται στην «κλασική», θεωρητική ανάλυση του Spaventa, L., 1986, *The growth of public debt: sustainability, fiscal rules, and monetary rules*, Working Paper, WP/86/8, Fiscal Affairs Department, International Monetary Fund, την οποία αναπροσαρμόζουμε στις ανάγκες του παρόντος άρθρου, δηλ. θεωρούμε τον χρόνο ως διακριτή (αντί συνεχή) μεταβλητή (μία πολύ συνοπτική παρουσίαση της εν λόγω ανάλυσης βρίσκεται π.χ. στο Dornbusch, R. και Fischer, S., 1993, *Μακροοικονομική*, σσ. 766-7, Αθήνα: Κριτική). Βλ. και το Παράρτημα στο τέλος του παρόντος άρθρου.

Εκτίμηση της εξέλιξης του ελληνικού δημοσίου χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ, 2010-2030

ΡΥΘΜΟΣ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗΣ ΑΕΠ	1%			2%		
	ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΣ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ ΔΗΜΟΣΙΟΥ	-3%	0%	1%	-3%	0%
2010	118.6	115.6	114.6	117.4	114.4	113.44
2015	146.0	127.1	120.8	138.2	119.8	113.7
2020	176.2	139.8	127.7	160.0	125.5	113.9
2030	245.9	169.1	143.6	206.7	137.5	114.5

(2) Εάν, όπως αναμένεται, σημειωθούν, κατά το διάστημα 2010-2011, αρνητικοί ποσοστιαίοι ρυθμοί μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ (ή/και πληθωρισμός μικρότερος από 2%), τότε το ΠΔΧ θα αυξηθεί ακόμα περισσότερο. Για παράδειγμα, εάν σημειωθεί, το 2010, αρνητικός ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ ίσος με -2% ή -3% και πληθωρισμός 1.5% (βλ. τις τελευταίες προβλέψεις του Διοικητή ΤτΕ), τότε η διατήρηση του ΠΔΧ στο ύψος του 113.4%, απαιτεί τη δημιουργία πρωτογενούς πλεονάσματος της τάξης του 6.3% ή 7.5% (!), αντιστοίχως (ας αναφερθεί ότι το 2009 σημειώθηκε πρωτογενές έλλειμμα της τάξης του 7.7%).

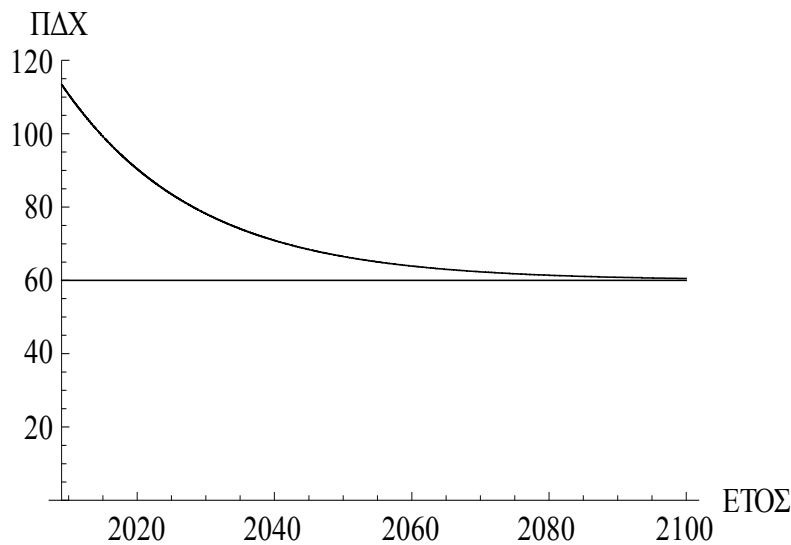
(3) Με ονομαστικό επιτόκιο 5% και πληθωρισμό 2%, η μακροχρόνια σταθεροποίηση του ΠΔΧ απαιτεί ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ μεγαλύτερο από 2.94%. Έτσι, για παράδειγμα, με πρωτογενές έλλειμμα 3% και με ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ ίσο με 4%, το ΠΔΧ θα εξακολουθεί να αυξάνεται συνεχώς, αλλά θα τείνει να σταθεροποιηθεί στο ύψος του 294.7%, ενώ με έναν ρυθμό μεγέθυνσης ίσο με 5%, θα τείνει να σταθεροποιηθεί στο ύψος του 153.0% (και, για την ακρίβεια, θα φθάσει στο 90% αυτού του ύψους, δηλ. στο 137.7%, έπειτα από – περίπου – 48 έτη: βλ. Σχήμα 1).

Σχήμα 1. Περίπτωση σταθεροποίησης του ελληνικού δημοσίου χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ, με πρωτογενές έλλειμμα 3% και ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ 5%

(4) Με ονομαστικό επιτόκιο 5%, πληθωρισμό 2% και πρωτογενές έλλειμμα 3%, η συνεχής μείωση του ΠΔΧ απαιτεί ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ μεγαλύτερο του 5.7% (!). Έτσι, για παράδειγμα, η σταθεροποίηση του ΠΔΧ στο επίπεδο του κριτηρίου του Μάαστριχτ, δηλ. 60%, απαιτεί ρυθμό μεγέθυνσης της τάξης του 8.4%

(βλ. Σχήμα 2). Τέλος, με πρωτογενές πλεόνασμα 1%, η κατά το έτος 2030 μείωση του ΠΔΧ στο 60% απαιτεί ρυθμό μεγέθυνσης της τάξης του 4.8%.

Σχήμα 2. Περίπτωση προσαρμογής του ελληνικού δημοσίου χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ στο κριτήριο του Μάαστριχτ, με πρωτογενές έλλειμμα 3% και ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ 8.4%

Από την προηγηθείσα ανάλυση συνάγεται ότι ο περιορισμός ή, έστω, η σταθεροποίηση του ελληνικού ΠΔΧ είναι μάλλον απίθανα σενάρια. Επειδή, κυρίως, απαιτούνται εξωπραγματικοί ρυθμοί αύξησης του ΑΕΠ ή/και πρωτογενή πλεονάσματα, των οποίων το ύψος ενδέχεται να έχει ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις τόσο στην ενεργό ζήτηση (άρα, στο ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ και, κατ' επέκταση, στην εξέλιξη του ΔΠΧ) όσο και στην κοινωνική συνοχή. Τέλος, η νομισματική χρηματοδότηση του δημοσίου ελλείμματος, κατά ένα ορισμένο ποσοστό, δεν θα οδηγούσε μόνον σε απαίτηση μικρότερων πρωτογενών πλεονασμάτων, αλλά και (1) σε αύξηση του πληθωρισμού, κατά ένα συγκριτικά μικρότερο ποσοστό, (2) σε μείωση του επιτοκίου, και (3) σε αύξηση του ΑΕΠ, και, επομένως, σε μάλλον σημαντική μείωση της ταχύτητας αύξησης του ΠΔΧ. Όμως, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η νομισματική χρηματοδότηση απαγορεύεται στα πλαίσια της ΟΝΕ, με συνέπεια η χρηματοδότηση του ελλείμματος να γίνεται με δανεισμό και, έτσι, να ενεργοποιείται τάση ανόδου του επιτοκίου, η οποία ενδέχεται να είναι ιδιαίτερα ισχυρή: όπως, ακριβώς, στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, λόγω των έντονα αρνητικών προσδοκιών που δημιουργεί στους δανειστές η συνεχώς μειούμενη διεθνής ανταγωνιστικότητά της.

Το ΠΔΧ συνιστά σύνθετο δείκτη της διαδικασίας αναπαραγωγής μίας εθνικής οικονομίας ως πολύπλοκο (δηλ. οικονομικό, δικαιο-πολιτικό και ιδεολογικό) σύστημα. Η κατά κανόνα ανοδική πορεία του ελληνικού ΠΔΧ, από το 1980 και μετά, δεν συνεπάγεται, όπως μηχανικά επαναλαμβάνεται, ότι «κάθε παιδί που γεννιέται στην Ελλάδα χρωστάει περί τα 25000-30000 ευρώ». Και αυτό γιατί τα παιδιά των κατόχων ομολόγων του ελληνικού δημοσίου θα κληρονομήσουν αυτά τα ομόλογα και, έτσι, θα λαμβάνουν τόκους και χρεολύσια. Αντιθέτως, και σε συνδυασμό με άλλους συζυγείς δείκτες (όπως π.χ. ο λόγος του συνολικού, δημοσίου και ιδιωτικού, εξωτερικού χρέους προς το ΑΕΠ, ο οποίος εκτιμάται στα επίπεδα του 180%), η εν λόγω πορεία υποδηλώνει, στην πράξη, ότι η υπαγμένη στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση διαδικασία αναπαραγωγής της ελληνικής οικονομίας είναι μη διαχειρίσιμη. Αν και θα πρέπει να διερευνηθούν διεξοδικά η εξέλιξη του ύψους και της σύνθεσης του συνολικού χρέους της Ελλάδας και, κυρίως, οι σχέσεις της με τη συνεχώς μειούμενη διεθνή ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, δύναται ήδη να λεχθεί ότι στους απαιτούμενους για την εξομάλυνση της κατάστασης ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ αντικατοπτρίζεται η εικόνα «μίας ισχυρής Ελλάδας μέσα σε μία ισχυρή Ευρώπη». Αλλά αντεστραμμένη.

Παράρτημα

Το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ονομαστικού ΑΕΠ της περιόδου (ή έτους) t , το οποίο συμβολίζουμε με b_t , προσδιορίζεται από την ακόλουθη «γραμμική εξίσωση διαφορών πρώτης τάξεως»:

$$b_t = Ab_{t-1} - x, \quad A \equiv \frac{1+i}{1+\hat{p}+\hat{y}+\hat{p}\hat{y}}, \quad t=1,2,3,\dots \quad (1)$$

όπου b_{t-1} είναι το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ονομαστικού ΑΕΠ της αμέσως προηγούμενης περιόδου, $t-1$, i το μέσο ονομαστικό επιτόκιο δανεισμού του δημοσίου, $\hat{p}$ ο ποσοστιαίος ρυθμός μεταβολής του επιπέδου των τιμών (πληθωρισμός), $\hat{y}$ ο ποσοστιαίος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ, και x το πρωτογενές πλεόνασμα του κρατικού προϋπολογισμού. Συνεπώς, το b_t εμφανίζει όριο, ίσο με $-x/(1-A)$, όταν, και μόνον όταν, $|A| < 1$, ενώ η τιμή του x , για την οποία το b σταθεροποιείται (δηλ. $b_t = b_{t-1} = b^*$) ισούται με $-b^*(1-A)$. Περαιτέρω, αποδεικνύεται ότι εάν: (i) $\hat{p}\hat{y} \approx 0$, και (ii) $(\hat{p}+\hat{y})i - (\hat{p}+\hat{y})^2 \approx 0$, τότε η σχέση (1) δύναται να λάβει την ακόλουθη, απλοποιημένη, μορφή:

$$b_t \approx (1+i-\hat{p}-\hat{y})b_{t-1} - x \quad (2)$$

ή, θέτοντας, $\Delta b_t \equiv b_t - b_{t-1}$,

$$\Delta b_t \approx (i-\hat{p}-\hat{y})b_{t-1} - x \quad (2a)$$

Για τις συγκεκριμένες αριθμητικές τιμές των i , $\hat{p}$, $\hat{y}$, οι οποίες γίνονται δεκτές, στα πλαίσια του παρόντος άρθρου, το σφάλμα που προκύπτει από την εφαρμογή της (2) είναι μάλλον αμελητέο. Ωστόσο, σε όλες τις εκτιμήσεις χρησιμοποιούμε τη σχέση (1). Σημειώνεται, τέλος, ότι όταν ο χρόνος θεωρείται συνεχής μεταβλητή, τότε η διαχρονική εξέλιξη του b προσδιορίζεται από την ακόλουθη «γραμμική διαφορική εξίσωση πρώτης τάξεως» (βλ. Spraventa, 1986, ibid.):

$$\frac{db}{dt} = (i-\hat{p}-\hat{y})b - x \quad (3)$$

της οποίας η ομοιότητα με την (2a) είναι εμφανής.

Το Υποτιθέμενο και το Πραγματικό Πρόβλημα του Ασφαλιστικού Συστήματος

Θεόδωρος Μαριόλης

29/3/2010

Εδώ και περίπου δεκαπέντε χρόνια υποστηρίζεται, από έγκυρες πηγές (ΟΟΣΑ, ΔΝΤ, Τράπεζα της Ελλάδος κ.ά.) και σε όλους τους «τόνους», ότι το ελληνικό ασφαλιστικό σύστημα βρίσκεται σε κρίση «βιωσιμότητας και επάρκειας». Όμως, δεν αποτελεί μυστικό ότι η μεταβλητή-κλειδί κάθε ασφαλιστικού συστήματος είναι ο λόγος των μη εργαζομένων προς τους εργαζόμενους, γνωστός και ως «Λόγος Οικονομικής Εξάρτησης». Εάν η τρέχουσα τιμή αυτού του λόγου υπερβαίνει αυτήν που δύναται να ανθέξει το οικονομικό σύστημα, τότε το ασφαλιστικό σύστημα βρίσκεται όντως σε κρίση, η οποία διαχέεται στο σύνολο οικονομικό σύστημα, με τη μία ή την άλλη μορφή: αναγκαιότητα μείωσης μισθών ή/και συντάξεων ή/και επιδομάτων ή/και κρατικών δαπανών ή/και επενδύσεων ή/και αναγκαιότητα δημιουργίας ελλειμμάτων στο εμπορικό ισοζύγιο. Συνεπώς, η ποσοτική εκτίμηση του «Λόγου Οικονομικής Εξάρτησης», που δύναται να ανθέξει η ελληνική οικονομία, συνιστά αναγκαία προϋπόθεση κάθε βάσιμης συζήτησης περί «βιωσιμότητας και επάρκειας» του ασφαλιστικού συστήματος. Ατυχώς, και σύμφωνα με ό,τι είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, κανείς από όλους όσους συμμετέχουν, θεσμικά ή όχι, στη συζήτηση δεν έχει προσφέρει μία τέτοια εκτίμηση.

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να παρουσιάσει, πολύ περιληπτικά, τα σχετικά ευρήματα μίας μελέτης του «Study Group on Sraffian Economics», η οποία ολοκληρώθηκε πρόσφατα και εκπονήθηκε από τον Γιώργο Σώκλη (Υποψ. διδάκτορα του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου), την Ελένη Γκρόζα (Πτυχιούχο του ΠΜΣ στην «Οικονομική Επιστήμη» του ιδίου Τμήματος) και τον γράφο-

να (μία πρώτη, και χωρίς διεθνείς συγκρίσεις, εκδοχή της μελέτης είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση: <http://library.panteion.gr:8080/dspace/handle/123456789/1071>, ενώ η τελική εκδοχή (Ιανουάριος 2010) δύναται να ζητηθεί από τον γράφοντα). Η μελέτη βασίζεται στις ακόλουθες υποθέσεις-παραδοχές: (1) το συνολικό εισόδημα της οικονομίας κατανέμεται σε μισθούς των εργαζομένων και σε ακαθάριστα κέρδη, (2) η αποταμίευση από μισθούς είναι μηδενική (δηλ. το σύνολο των μισθών καταναλώνεται), (3) τα ακαθάριστα κέρδη διασπώνται, μέσω άμεσης φορολόγησης, σε εισόδημα των κεφαλαιούχων (καθαρά κέρδη) και εισόδημα των μη εργαζομένων (το οποίο συνιστά, λοιπόν, μεταβιβαστική πληρωμή του δημοσίου), (4) οι εργαζόμενοι και οι μη εργαζόμενοι καταναλώνουν ακριβώς το ίδιο «καλάθι» αγαθών, (5) οι κεφαλαιούχοι αποταμιεύουν το σύνολο του προερχόμενου από τα καθαρά κέρδη εισοδήματός των (και, άρα, δεν το καταναλώνουν), ενώ οι μη εργαζόμενοι καταναλώνουν το σύνολο του εισοδήματός των, (6) οι καταναλωτικές δαπάνες του δημοσίου τομέα (πλην μισθών των δημοσίων υπαλλήλων) είναι μηδενικές, και (7) η οικονομία μεγεθύνεται με τον τρέχοντα ρυθμό της.

Το κύριο εύρημα της μελέτης είναι ότι, στην ελληνική οικονομία, 1 εργαζόμενος δύναται να συντηρήσει 2 μη εργαζόμενους. Επομένως, δεδομένου ότι οι εργαζόμενοι είναι περί τα 4.5 εκατομ., δύνανται να συντηρηθούν περί τα 9 εκατομ. μη εργαζόμενοι. Θα πρέπει δε να υπογραμμισθεί ότι αυτός ο λόγος δεν αφορά σε όλους γενικά τους μη εργαζόμενους (π.χ. προστατευόμενα μέλη), αλλά μόνον σε εκείνους οι οποίοι λαμβάνουν μεταβιβαστικές πληρωμές (επιδόματα, συντάξεις κ.λπ.) και μάλιστα σε ύψος ίσο (εξ υποθέσεως) με το μισθό του μέσου εργαζομένου. Η περαιτέρω ανάλυση δείχνει ότι αυτός ο μάλλον εντυπωσιακός λόγος, δηλ. 2/1, δεν οφείλεται στην υψηλή παραγωγική ικανότητα της ελληνικής οικονομίας αλλά, πρωτίστως, στο πολύ χαμηλό επίπεδο του μέσου μισθού της. Διότι βρέθηκε, επίσης, ότι εάν π.χ. στην γερμανική ή στην ισπανική οικονομία ίσχυε ο ελληνικός μέσος μισθός, τότε 1 εργαζόμενος θα μπορούσε να συντηρήσει περί τους 20 (!) ή τους 7 (!) μη εργαζόμενους, αντιστοίχως. Αντιστρόφως, εάν στην ελληνική οικονομία ίσχυε ο μέσος γερμανικός μισθός (ο οποίος είναι σημαντικά υψηλότερος από τον ελληνικό), τότε τα ακαθάριστα κέρδη της θα ήταν αρνητικά (!) και, άρα, το ζήτημα της συντήρησης των μη εργαζομένων δεν θα μπορούσε καν να τεθεί.

Σε αυτή τη βάση μπορούμε να συμπεράνουμε τα ακόλουθα:

- (1) Δεν υπάρχουν αμφιβολίες ότι λόγος 2/1, που χαρακτηρίζει, ως δυνατότητα, την ελληνική οικονομία, οφείλεται στο πολύ χαμηλό επίπεδο του μέσου μισθού της (το οποίο θα μειωθεί περαιτέρω, στη βάση των τελευταίων μέτρων μονόπλευρης εισοδηματικής πολιτικής που εξήγγειλε, προσφάτως, η κυβέρνηση).
- (2) Επομένως, υπάρχουν σοβαρές αμφιβολίες γύρω από την ύπαρξη της λεγόμενης «κρίσης του ασφαλιστικού συστήματος»: τα όποια προβλήματά του θα πρέπει να θεωρούνται, καταρχήν, ταμειακά ή, αλλιώς, ρευστότητας (εισφοροδιαφυγή, ανασφάλιστη εργασία κ.λπ.). Μάλιστα, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι, στην ελληνική οικονομία, ο τρέχων λόγος ανέργων και συνταξιούχων ανά εργαζόμενο είναι της τάξης του 0.63, δηλ. αφενός, αισθητά μικρότερος από 2 και, αφετέρου, απολύτως αντίστοιχος με αυτόν που ισχύει σε άλλες ευρωπαϊκές οικονομίες (π.χ. Γερμανία, Ισπανία, Φινλανδία, όπου κυμαίνεται ανάμεσα στο 0.57 και το 0.67).
- (3) Αυτά τα ταμειακά προβλήματα δεν δικαιολογούν την – εκ νέου – φημολογούμενη αναδόμηση του ασφαλιστικού συστήματος προς την κατεύθυνση της – μερικής, έστω – ιδιωτικοποίησης.
- (4) Ωστόσο, δεν δύναται να αποκλεισθεί, χωρίς πρώτα να διερευνηθεί αναλυτικά, το ενδεχόμενο ορισμένα προβλήματά του να απορρέουν από το ύψος της κατανάλωσης από καθαρά κέρδη ή/και των μη μισθολογικών δαπανών του δημοσίου, ύψη τα οποία θέσαμε ίσα με το μηδέν, προκειμένου να προσδιορίσουμε τα όρια αντοχής του συστήματος. Στην κατά σειρά πρώτη περίπτωση ενδείκνυται η αύξηση της φορολόγησης των ακαθάριστων κερδών, ενώ στη δεύτερη η επανεξέταση της αναγκαιότητας τμήματος αυτών των δαπανών. Το να απορρέουν τα προβλήματα από την υψηλή κατανάλωση των μη εργαζομένων δεν θα πρέπει να θεωρείται πιθανό, δεδομένων των ευτελών (μέσων) συντάξεων και επιδομάτων ανεργίας.

Τέλος, θα ήταν λάθος να υποτιμηθεί (και) ένα «παράπλευρο» εύρημα της μελέτης: πριν από μία δεκαετία, είχα υποστηρίξει (βλ. π.χ. Ο Νέος Διεθνής Καταμερισμός Εργασίας, «Τετράδια της Οικονομίας», 27-28/11/1999, εφημ. «Ημερησία») ότι το κύριο πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας, στην «εντός-ΟΝΕ εποχή», έγκειται στο ότι είναι αναγκασμένη να ανταγωνίζεται σε άμεσους (ή, ακριβέστερα, απόλυτους) όρους οικονομίες, οι οποίες είναι πολύ περισσότερο προηγμένες παραγωγικά, πράγμα που θα έχει καταστροφικές

επιπτώσεις στην παραγωγική βάση της. Πρόσφατα, ο Μίνωας Ζομπανάκης, σε συνέντευξή του στην εφημ. «Καθημερινή» (14/2/2010), τόνισε: «Τι εννοούν όταν μιλούν περί πτώχευσης; Δεν είμαι από αυτούς που ισχυρίζονται κάτι τέτοιο. Το μεγάλο πρόβλημα της Ελλάδας δεν είναι τόσο το δημοσιονομικό. Έστω και με κόπο θα διορθωθεί. Το πρόβλημα είναι ότι καταστράφηκε η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Σε έναν κόσμο όπου ουσιαστικά δεν υπάρχουν σύνορα, πώς θα ξαναφτιάξουμε μια ανταγωνιστική οικονομία;». Πράγματι, πώς είναι δυνατόν η ελληνική οικονομία να ανταγωνισθεί π.χ. τη γερμανική, της οποίας η μέση παραγωγική ικανότητα πρέπει να θεωρείται, όπως εκτίμησε η παρούσα μελέτη, δεκαπλάσια (20/2);

Ποια είναι τα όρια επέκτασης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ποιες οι δυνάμεις που καθορίζουν αυτή τη διαδικασία;

Απάντηση σε ερώτημα της ελλ. έκδ. του *Monthly Review*, No. 42 (107), Ιούνιος 2008

Θεόδωρος Μαριόλης

Δεν είναι δυνατόν να αναλύσουμε, εδώ, το «γιατί», αλλά να επισημάνουμε, απλώς, ότι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης φέρουν τη σφραγίδα του νεοφιλελευθερισμού και είναι (i) το αδύνατον άσκησης εθνικής εμπορικής πολιτικής (δασμολογικής και μη), (ii) οι σημαντικοί περιορισμοί στην άσκηση εθνικής δημοσιονομικής πολιτικής, (iii) η ανυπαρξία Κοινοτικού Προϋπολογισμού με ενεργό αναδιανεμητικό ρόλο, (iv) η απελευθέρωση της κίνησης των χρηματικών κεφαλαίων, (v) η σταθεροποίηση των συναλλαγματικών ισοτιμιών και, εν συνεχεία, η εισαγωγή ενιαίου νομίσματος, και (vi) το εγχείρημα της πλήρους «απελευθέρωσης» και «ενοποίησης» των εθνικών αγορών εργασίας. Δεδομένων αυτών, και βάσει της οικονομικής θεωρίας, έπεται, λοιπόν, ότι η προώθηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης οδήγησε, καταρχάς και βαθμιαία, στην αδυναμία άσκησης αυτόνομης εμπορικής, συναλλαγματικής, νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής. Έτσι, υπέταξε τον ευρωπαϊκό καταμερισμό-συνδυασμό εργασίας στη - χωρίς μεσολαβήσεις - δράση του «νόμου του συγκριτικού πλεονεκτήματος» και επιφόρτισε τις εθνικές εισοδηματικές πολιτικές με το ρόλο διαφύλαξης της απρόσκοπτης λειτουργίας του (εξέλιξη η οποία ήταν, βεβαίως, προς το συμφέρον των περισσότερο ανεπτυγμένων ευρωπαϊκών οικονομιών και προήγαγε, συνεπώς, την ανισόμετρη ανάπτυξη του συστήματος στο σύνολό του). Όμως, με την εισαγωγή ενιαίου νομίσματος και, κυρίως, με την «ενοποίηση των απελευθερωμένων αγορών εργασίας», η ολοκλήρωση θα οδηγήσει, τελικά, στη μετατροπή του προαναφερθέντος νόμου στο αντίθετό του, ήτοι σε αυτόν του «απολύτου πλεονεκτήματος», πράγμα που δεν συνεπάγεται παρά την ανάπτυξη έντονων (και μη αντιστρέψιμων) πολώσεων στην παραγωγή και κατανομή του εισοδήματος μεταξύ χωρών και περιφερειών και, άρα, την αντικειμενική αδυναμία συγκρότησης ενός υπερεθνικού δημοσιονομικού συστήματος, το οποίο (θα) διαθέτει σημαντικές ανοχές ως προς τη σχετική αυτονομία των εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών. Είναι δυνατόν να λεχθεί, επομένως, ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση τείνει να οξύνει, στον υπερθετικό βαθμό, την αντίφαση ανάμεσα στην τάση διεθνοποίησης των «οικονομιών της αγοράς» και την εθνική συγκρότησή των, δηλ. τη βασική αντίφαση, στο διεθνές επίπεδο, του υφιστάμενου συστήματος παραγωγής. Υπ' αυτήν την έννοια, το αληθινό όριό της είναι η ίδια.

Η Ζώνη του Ευρώ και η Διεθνής Οικονομική Κρίση

Θεόδωρος Μαριόλης*

Εισαγωγή

Οι διεθνείς οικονομικές ολοκληρώσεις συνιστούν μορφές διευθέτησης και τρόπους ύπαρξης της αντίφασης ανάμεσα στην τάση διεθνοποίησης των «οικονομιών της αγοράς» και την εθνική συγκρότησή των, δηλ. της βασικής, στο διεθνές επίπεδο, αντίφασης του υφιστάμενου συστήματος παραγωγής. Βρίσκονται, επομένως, σε μία κατάσταση δυναμικής ισορροπίας και χαρακτηρίζονται από τη μετατροπή των αποτελεσμάτων των σε νέα αίτια, στη βάση των οποίων τείνουν να αναπαραγάγονται σε μία υψηλότερη κλίμακα. Ωστόσο, όταν αδυνατούν, συνεπεία εσωτερικών ή μη εξελίξεων, να επιτύχουν την προαναφερθείσα διευθέτηση, γίνονται

* Δημοσιεύθηκε στο *Monthly Review*, No. 53 (118), Μάιος 2009. Προγενέστερες μορφές του παρόντος, το οποίο γράφτηκε το Μάρτιο του 2009, παρουσιάστηκαν σε συναντήσεις της «Ομάδας Μελέτης Στραφθαϊανών Οικονομικών» στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ευχαριστώ την Ελευθερία Ροδουσάκη, τον Νίκο Ροδουσάκη και τον Γιώργο Σώκλη για συζητήσεις και σχόλια. Ευχαριστώ, επίσης, τον Λευτέρη Τσουλιφίδη (Πανεπιστήμιο Μακεδονίας) για συζητήσεις πάνω στην τρέχουσα οικονομική κρίση. Αυτονοήτως, η ευθύνη για τις απόψεις που διατυπώνονται και τα όποια λάθη και αβλεπίες είναι δική μου.

ασταθείς και, τελικά, μεταβαίνουν σε κατάσταση παραβίασης ή αποσύνθεσης (όπως η Κοινή Αγορά Κεντρικής Αμερικής (1960) ή η Λατινική Νομισματική Ένωση (1865-1927), αντιστοίχως).

Η ύφεση στην οποία εισήλθε η παγκόσμια οικονομία, στα τέλη του 2008, και η οποία δεν αποκλείεται να μετατρέπεται, σύμφωνα με όλες τις διαθέσιμες ενδείξεις και εκτιμήσεις, σε βαθεία κρίση, αποτελεί μία – για να χρησιμοποιήσουμε την κυρίαρχη ορολογία – «διαταραχή» που δημιουργεί κλυδωνισμούς στο εσωτερικό της διεθνώς πιο προωθημένης ολοκλήρωσης, ήτοι της Ζώνης του Ευρώ (ΖΕ) και, κατ' επέκταση, στην «Ευρωπαϊκή Ένωση των 27».

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να αναλύσει αυτήν τη συγκυρία, από τη σκοπιά της ΖΕ, και να υποστηρίξει, λαμβάνοντας υπόψη, συνοπτικά, τη σύνολη πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ότι το πρωτεύον ζήτημα δεν είναι η οικονομική κρίση αλλά η ίδια η ΖΕ. Η συζήτηση που ακολουθεί δομείται ως εξής: Η αμέσως επόμενη ενότητα εστιάζει στη έννοια της «νομισματικής ζώνης» (ή, αλλιώς, «οικονομικής και νομισματικής ένωσης»). Εν συνεχεία εξετάζεται η ευστάθεια της ΖΕ. Τέλος, αναλύεται η σχέση κρίσης-ΖΕ, και συνοψίζονται τα συμπεράσματα της συζήτησης.

Περί Νομισματικών Ζωνών

Η «νομισματική ζώνη» συνιστά μία ιδιαίτερα ανεπτυγμένη μορφή διεθνούς οικονομικής ολοκλήρωσης, η οποία μετεξελίσσεται σε «πλήρη οικονομική ένωση», όταν χαρακτηρίζεται (και) από την ύπαρξη υπερεθνικής οικονομικής πολιτικής. Οι οικονομίες που συστήνουν μία νομισματική ζώνη παραιτούνται από τη δυνατότητα άσκησης εμπορικής (δασμολογικής και μη) και συναλλαγματικής πολιτικής. Λιγότερο προφανές, αλλά αδιαμφισβήτητο, είναι ότι η συμμετοχή σε μία νομισματική ζώνη, στην οποία δεν υφίστανται περιορισμοί στις κινήσεις των χρηματικών κεφαλαίων, συνεπάγεται και το αδύνατον άσκησης εθνικά αυτόνομης νομισματικής πολιτικής (Mundell, 1963). Κατά συνέπεια, τα μέλη μίας νομισματικής ζώνης δεν έχουν μόνον «όφελος» αλλά και «κόστος». Το πρώτο προκύπτει, σε γενικές γραμμές, από την εξάλειψη της αβεβαιότητας που δημιουργούν οι διακυμάνσεις των συναλλαγματικών ισοτιμιών, και καλείται «όφελος νομισματικής αποτελεσματικότητας». Το δεύτερο προκύπτει από την αξιοσημείωτη συρρίκνωση του πλήθους των μέσων-εργαλείων που είναι διαθέσιμα για την «ταυτόχρονη» εξισορρόπηση του εσωτερικού και του εξωτερικού τομέα κάθε επιμέρους εθνικής οικονομίας, και καλείται «κόστος οικονομικής ευστάθειας».²

Ο ακριβής προσδιορισμός του βαθμού ευστάθειας αυτής της μορφής ολοκλήρωσης συνιστά ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο πρόβλημα, το οποίο μάλλον δεν επιλύεται θεωρητικά. Πρακτικά ελέγχεται στην περίπτωση εκείνη, κατά την οποία οι οικονομίες-μέλη υπόκεινται στη δράση ασύμμετρων ενδογενών μεταβολών, είτε από την πλευρά της ζήτησης (π.χ. σημειώνεται μερική στροφή των προτιμήσεων των καταναλωτών της ζώνης από τα εμπορεύματα μίας οικονομίας σε αυτά άλλης) ή από αυτήν της προσφοράς (π.χ. σημειώνεται άνοδος της λεγόμενης «συνολικής παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής» σε μία ή ορισμένες μόνον οικονομίες). Ειδικότερα, και σύμφωνα πάντοτε με την κυρίαρχη οικονομική θεωρία περί ανοικτών οικονομιών (και, συγκεκριμένα, με τη λεγόμενη «θεωρία των άριστων νομισματικών περιοχών»), η εγγενής ευστάθεια μίας νομισματικής ζώνης εξαρτάται θετικά από τις ακόλουθες, κατά βάση, «μεταβλητές»:³

1. Την έκταση του συνολικού, δηλ. διακλαδικού και ενδοκλαδικού, εμπορίου στο εσωτερικό της ζώνης.
2. Το «ειδικό βάρος» του διακλαδικού εμπορίου (διότι το ενδοκλαδικό εμπόριο, σε ευθεία αντίθεση με το διακλαδικό, αναγάγεται στην ύπαρξη «εσωτερικών οικονομικών κλίμακας» και, έτσι, αντανακλά την ομοιο-

² Δεν ενδιαφέρει, εδώ, ο έλεγχος του βαθμού πρακτικής αποτελεσματικότητας της εμπορικής και της συναλλαγματικής πολιτικής, αλλά μόνον η απώλειά των, σε συνδυασμό με το γνωστό θεώρημα («δίλημμα πολιτικής») ότι η επίτευξη δύο ανεξάρτητων στόχων (εσωτερική και εξωτερική εξισορρόπηση) προϋποθέτει τη χρήση δύο τουλάχιστον μέσων. Ας σημειωθεί, ωστόσο, το εξής: υπερβαίνοντας τη γνωστή διαμάχη κεϋνσιανών-μονεταριστών, γύρω από την αποτελεσματικότητα του μέσου της συναλλαγματικής πολιτικής, η σραφφαϊανή θεωρία αποδεικνύει ότι, στη γενική περίπτωση, μία υποτίμηση έχει *a priori* άγνωστες επιπτώσεις (στο προϊόν, την απασχόληση, το ισοζύγιο και το βαθμό απασχόλησης της δυναμικότητας παραγωγής), διότι μεταβάλλει τις ημεδαπές σχετικές τιμές και, έτσι, επηρεάζει, με απρόβλεπτο τρόπο, τους διανυσματικούς πολλαπλασιαστές του συστήματος (Metcalf and Steedman, 1981, Mariolis, 2006, 2008a). Για την εμπορική πολιτική, αντιστοίχως, βλ. Mainwaring (1976), Steedman (1993, κεφ. 6, 7 και 10).

³ Ως γνωστόν, η εν λόγω θεωρία αναπτύχθηκε, κατά τη δεκαετία του 1960, από τους R. A. Mundell, R. Mc Kinnon και P. Kenen. Για εύστοχες εκθέσεις της όλης, παλαιότερης και νεότερης, συζήτησης, βλ. De Grauwe (2001, κεφ. 1-4) και Mongelli (2002).

γένεια των επιμέρους εθνικών παραγωγικών δομών και – βλ. π.χ. Krugman και Obstfeld, 2002, σσ. 179-208).

3. Την απουσία των λεγομένων «χρηματικών και τεχνολογικών οικονομιών χωρικής συγκέντρωσης» (διότι οι «εξωτερικές οικονομίες» αυτού του είδους δημιουργούν τάσεις παγίωσης του ήδη διαμορφωμένου, ιστορικά, καταμερισμού-συνδυασμού εργασίας, αποτρέποντας μία εθνική οικονομία, ή μία περιφέρεια από την παραγωγή εμπορευμάτων, στα οποία θα μπορούσε να εμφανίσει «συγκριτικό πλεονέκτημα» – βλ. π.χ. Krugman και Obstfeld, 2002, σσ. 219-226, McCann, 2002, κεφ 2).

4. Την ευκαμψία των τιμών των εμπορευμάτων και των αμοιβών των υπηρεσιών των συντελεστών της παραγωγής.

5. Τη διεθνή κινητικότητα των χρηματικών κεφαλαίων.

6. Τη διεθνή κινητικότητα του εργατικού δυναμικού.

7. Τους βαθμούς ελευθερίας (ανεξαρτησίας) των εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών.

8. Τη διαμόρφωση ενός υπερεθνικού δημοσιονομικού συστήματος, το οποίο θα λειτουργεί ως αναδιανεμητικός μηχανισμός μεταβιβαστικών πληρωμών και φορολόγησης.

Όσο χαμηλότερα είναι τα επίπεδα, στα οποία βρίσκονται οι προαναφερθείσες μεταβλητές, τόσο περισσότερο μειώνεται το «όφελος νομισματικής αποτελεσματικότητας» και αυξάνεται το «κόστος οικονομικής ευστάθειας», και, άρα, τόσο πιο ασταθής τείνει να είναι η ζώνη στο σύνολό της.

Η Ζώνη του Ευρώ

Η ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων έχει δείξει ότι η ΖΕ δεν συγκροτεί μία «άριστη νομισματική περιοχή», ούτε σε «απόλυτους» αλλά ούτε και σε σχετικούς όρους, δηλ. σε σύγκριση με άλλες ήδη οικονομικά ολοκληρωμένες περιοχές, όπως οι ΗΠΑ και ο Καναδάς. Ειδικότερα (αλλά συνοπτικά):⁴

(i). Η έκταση του εμπορίου όχι μόνον δεν είναι η ενδεικνυόμενη, αλλά και υπολείπεται σημαντικά της αντιστοιχούσας στο εσωτερικό των ΗΠΑ.

(ii). Το ενδοκλαδικό εμπόριο μεταξύ «βόρειων» και «νότιων» (π.χ. Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία, Νότια Ιταλία) περιοχών είναι ιδιαίτερα περιορισμένο. Οι κατά σειρά πρώτες τείνουν να εξειδικεύονται στους τομείς παραγωγής «συνθέτων βιομηχανικών αγαθών και εντάσεως εξειδικευμένης εργασίας» (και να αναπτύσσουν το μεταξύ των ενδοκλαδικό εμπόριο), ενώ οι δεύτερες στους «εντάσεως φυσικών πρώτων υλών και ανειδίκευτης εργασίας» (και, γενικά, «χαμηλής και μέσης τεχνολογίας») τομείς.⁵

(iii). Παρατηρούνται αποκλίσεις στις τιμές των εμπορευμάτων (σημαντικές, σε ορισμένες περιπτώσεις) και διαπιστώνεται, γενικά, ότι το σύστημα δεν διέπεται από το «νόμο της μίας τιμής».⁶

(iv). Η κινητικότητα του εργατικού δυναμικού ανάμεσα στις διάφορες χώρες είναι ιδιαίτερα χαμηλή, και στο εσωτερικό των αρκετά περιορισμένη. Γενικά, υπολείπεται σημαντικά της αντίστοιχης στις ΗΠΑ (κυρίως) και στον Καναδά.

(v). Το «Σύμφωνο Σταθερότητας» περιστέλλει σημαντικά τους βαθμούς ελευθερίας των εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών και, ταυτόχρονα, σε ευθεία αντίθεση με ό,τι ισχύει στις ΗΠΑ και στον Καναδά, ο αναδιανεμητικός ρόλος του κοινοτικού προϋπολογισμού είναι οριακός. Σε αυτήν τη συνάφεια, αξίζει, μάλιστα, να αναφερθεί ότι συγκριτικές μελέτες των διαδικασιών προσαρμογής (σε ασύμμετρες μεταβολές) των πολιτειών της Αμερικής και του Καναδά, από τη μία πλευρά, και ορισμένων, αντιστοιχού μεγέθους, ευρωπαϊκών οικονομιών (πριν από τη δημιουργία της Ε.Ε.), από την άλλη πλευρά, έχουν δείξει τα εξής: οι κατά σειρά πρώτες διαδικασίες είναι σχετικά ταχύτερες και διέπονται από, πρώτον, τη μετακίνηση του εργατικού δυναμικού (με εξαίρεση του γαλλόφωνου εργατικού δυναμικού του Κεμπέκ, του οποίου η κινητικότητα είναι έξι

⁴ Για μία πολύ ενδιαφέρουσα σχετική μελέτη, η οποία δεν βρίσκεται, όμως, πάντοτε σε συμφωνία με ό,τι αναφέρεται εδώ, βλ. Patterson and Amati (1998).

⁵ Για μία συνοπτική, αλλά παραδειγματική, ανάλυση των διαχρονικών μεταβολής της διάρθρωσης του εμπορίου της ελληνικής οικονομίας, βλ. Τράπεζα της Ελλάδος (2006, σσ. 112-119, 316-321 και 325-330).

⁶ Γενικεύοντας το γνωστό θεώρημα των Harrod-Balassa-Samuelson, οι ενδοζωνικές αποκλίσεις των γενικών επιπέδων τιμών δύνανται να αναχθούν (σε ορισμένο βαθμό, τουλάχιστον), πρώτον, στις διεθνείς διαφορές των παραγωγικοτήτων στους τομείς παραγωγής των διεθνώς εμπορεύσιμων και μη προϊόντων, και, δεύτερον, στην κατανομή του εισοδήματος (για αυτήν τη γενίκευση, βλ. Mariolis, 2008b).

φορές χαμηλότερη από αυτήν του αγγλόφωνου εργατικού δυναμικού του Καναδά) και, δεύτερον, την αντίστροφη μεταβολή ομοσπονδιακών μεταβιβάσεων-φορολογικών εσόδων, ενώ οι κατά σειρά δεύτερες διαδικασίες χαρακτηρίζονταν από σημαντικές αυξήσεις τόσο της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας (υποτιμήσεις σε πραγματικούς όρους) όσο και του ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού.⁷ Έτσι, είναι εξαιρετικά αμφίβολο εάν, εντός της ζώνης του ευρώ, ορισμένες, σχετικά μικρές οικονομίες θα κατορθώσουν, σε περιόδους αναταράξεων και κρίσεων, να ακολουθήσουν επιτυχείς διαδικασίες προσαρμογής.

(vi). Εάν το ζήτημα τεθεί σε όρους της σχέσης ανάμεσα στο βαθμό ετερογένειας των εθνικών παραγωγικών δομών και στο βαθμό «ευελιξίας» της αγοράς εργασίας (κινητικότητα εργατικού δυναμικού και ευκαμψία μισθών), δηλ. ότι όσο υψηλότερος είναι ο πρώτος τόσο υψηλότερος απαιτείται να είναι και ο δεύτερος, τότε εκτιμάται ότι υφίσταται ένα υποσύνολο χωρών (Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία), το οποίο μάλλον συνιστά μία «άριστη νομισματική περιοχή» (βλ. De Grauwe, 2001, σσ. 127-132). Ωστόσο, ακόμα και στα πλαίσια αυτού του υποσυνόλου υπάρχουν έντονες διαφοροποιήσεις από την άποψη π.χ. του «ανοίγματος» στο ενδοζωνικό εμπόριο (στη Γαλλία και στη Γερμανία οι εισαγωγές και οι εξαγωγές ως ποσοστό του ΑΕΠ είναι συγκριτικά πολύ χαμηλές).

Όλα αυτά μάλλον σημαίνουν ότι η συντονισμένη «απελευθέρωση των αγορών» στον ευρωπαϊκό χώρο (όπως αυτή προσδιορίστηκε, καταρχάς, από τη «Λευκή Βίβλο» και την «Εκθεση Ντελόρ»), καίτοι επηρέασε, προς την απαιτούμενη κατεύθυνση, τις υπ' αριθμ. 1 έως και 5 μεταβλητές που είναι καθοριστικές για την ευστάθεια μίας νομισματικής ζώνης (βλ. την αμέσως προηγούμενη ενότητα του παρόντος), δεν κατόρθωσε να επαυξήσει την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού και, κατ' επέκταση, την ευκαμψία των μισθών. Παράλληλα, οι υπ' αριθμ. 7 και 8 μεταβλητές είναι, συνεπεία της κυριαρχίας μονεταριστικών-νεοφιλελεύθερων αντιλήψεων κατά την άσκηση της οικονομικής πολιτικής, πλήρως αδρανοποιημένες. Τέλος, η περαιτέρω εξέλιξη των υπ' αριθμ. 1 έως και 4 μεταβλητών δεν υπάγεται, αντικειμενικά, στο πεδίο ελέγχου των αρχών της οικονομικής πολιτικής, αλλά μάλλον (υπερ-) καθορίζεται από τη διαδικασία της επισώρευσης του κεφαλαίου, αυτήν καθαυτήν.⁸ Δεδομένης της ελευθερίας στην κίνηση των χρηματικών κεφαλαίων, έπεται, έτσι, ότι η ευστάθεια της ΖΕ οφείλει να βασίζεται, αποκλειστικά και μόνον στη μεγιστοποίηση του επιπέδου της υπ' αριθμ. 6 μεταβλητής, ήτοι στη διαμόρφωση μίας «απελευθερωμένης» και διεθνώς ενοποιημένης αγοράς εργασίας (κατεύθυνση την οποία σαφώς υποδεικνύει, εξάλλου, η «Στρατηγική της Λισαβόνας»)).⁹

Η προηγηθείσα συζήτηση μας επιτρέπει να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αναπτύσσει, κατά την πορεία διαμόρφωσής της, ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά, τα οποία δύνανται να αποτελέσουν σημαντικές πηγές αστάθειας.¹⁰ Σε πρώτη φάση, η αδυναμία άσκησης αυτόνομης εμπορικής πολιτικής, σε συνδυασμό με τους αυστηρούς περιορισμούς κατά την άσκηση της συναλλαγματικής, νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής, οδηγεί στη ρύθμιση του ευρωπαϊκού καταμερισμού της εργασίας από την αδιαμεσολάβητη δράση του «νόμου του συγκριτικού πλεονεκτήματος», την απρόσκοπτη λειτουργία του οποίου αναλαμβάνουν, είτε το επιθυμούν ή όχι, οι εθνικές εισοδηματικές πολιτικές.¹¹ Στη δεύτερη φάση, όπου εισάγεται στο σύστημα η ελευθερία της κίνησης των χρηματικών κεφαλαίων και το ενιαίο νόμι-

⁷ Βλ. π.χ. Σαχινίδης και Χαρδούβελης (1998, σσ. 48-50), De Grauwe (2001, σσ. 132-137), Krugman και Obstfeld (2003, σσ. 456-458).

⁸ Εάν θέσουμε στην άκρη τις εκκλήσεις, δηλ. τις διάφορες εκθέσεις για την αναγκαιότητα των «διαρθρωτικών μεταβολών», πώς και σε ποιο βαθμό δύνανται η οικονομική πολιτική να αναδράσει πράγματι επί π.χ. της δυναμικής που θέτουν σε κίνηση οι «εσωτερικές και εξωτερικές οικονομίες κλίμακας»;

⁹ Εάν υπήρχαν περιορισμοί στην κίνηση των χρηματικών κεφαλαίων, η αυτόματη προσαρμογή μίας επιμέρους οικονομίας δεν θα είχε ως προαπαιτούμενο τη μετακίνηση του εργατικού δυναμικού.

¹⁰ Η συνοπτική προσέγγιση που ακολουθεί βασίζεται στα Μαριόλης (1999α) και Mariolis (2001, 2005). Ο ενδιαφερόμενος για ορισμένες επιπρόσθετες φορμαλιστικές αποδείξεις αναγνώστης παραπέμπεται στις αξιοσημείωτες αναλύσεις των Brewer (1985) και Pappinello (2006).

¹¹ Εν αντιθέσει με ό,τι υποστηρίζει η κυρίαρχη θεωρία (ακόμα και στη «ριζοσπαστική», *à la* Krugman, εκδοχή της), η σφραφαιανή θεωρία αποδεικνύει ότι το ελεύθερο, και βασιζόμενο στα «συγκριτικά πλεονεκτήματα», διεθνές εμπόριο δύνανται να οδηγήσει σε ζημία, δηλ. σε συρρίκνωση των καταναλωτικών δυνατοτήτων σε μία ή, ακόμα, και σε όλες τις συμμετέχουσες οικονομίες, και ότι αυτό είναι τόσο πιο πιθανό όσο μικρότερος είναι ο ρυθμός μεγέθυνσης του συστήματος (Steedman, 1979, Essays 4, 9, 11, and 12, Mariolis, 2004, p. 451).

σμα, συντελείται μία τροποποίηση του εν λόγω νόμου υπό την έννοια ότι αυτός δρα, πλέον, στη βάση ύπαρξης ενός διεθνώς ενιαίου (ως προς την τάση, τουλάχιστον) επιτοκίου.¹² Αυτές οι εξελίξεις συμβάλλουν, βεβαίως, στην περαιτέρω υποβάθμιση των λιγότερο ανεπτυγμένων οικονομιών και, έτσι, προαγάγουν την ανισόμετρη ανάπτυξη του συστήματος στο σύνολό του. Τέλος, κατά την τρίτη φάση (η οποία βρίσκεται στα πρώτα της στάδια και της οποίας η πλήρης υλοποίηση κρίνεται, όπως είδαμε, απαραίτητη από την άποψη της ευστάθειας) διαμορφώνεται (και) ένα διεθνώς ενιαίο (ως προς την τάση, τουλάχιστον) ωρομίσθιο,¹³ και αυτό συνεπάγεται, με τη σειρά του, ότι ο καταμερισμός της εργασίας διέπεται, πλέον, από τα απόλυτα πλεονεκτήματα κόστους. Με άλλα λόγια, δηλαδή, λαμβάνει χώρα η μετατροπή του «νόμου του συγκριτικού πλεονεκτήματος» στο αντίθετό του, ήτοι στο «νόμο του απολύτου πλεονεκτήματος», μετατροπή η οποία, σε συνδυασμό με την ύπαρξη «οικονομιών συγκέντρωσης», οδηγεί στην ανάπτυξη έντονων (και, πιθανότατα, αυτοτροφοδοτούμενων) πολώσεων στην παραγωγή και κατανομή του εισοδήματος μεταξύ χωρών και περιφερειών.¹⁴ Βεβαίως, αυτή η διαδικασία έχει και ορισμένες παράπλευρες, αλλά εξίσου σημαντικές, συνέπειες: (i) στενεύει διαρκώς τα περιθώρια άσκησης αντι-κυκλικής δημοσιονομικής πολιτικής στις υποβαθμιζόμενες οικονομίες, και (ii) υπονομεύει, με αποφασιστικό τρόπο, την προοπτική συγκρότησης ενός πράγματι ενεργού υπερεθνικού δημοσιονομικού συστήματος, ακριβώς επειδή οι καθарές μεταβιβάσεις εισοδήματος απαιτείται να είναι, συστηματικά, μονόδρομες (δηλ. από τις αναβαθμιζόμενες στις υποβαθμιζόμενες οικονομίες).¹⁵

¹² Έτσι, δεν μπορούμε παρά να συμφωνήσουμε με αυτό που διαβάζουμε σε ένα ενδιαφέρον άρθρο, με τίτλο: «Ο κόσμος είναι ενιαίος: αγορά, ανταγωνισμός και κράτος στο νέο περιβάλλον», το οποίο δημοσιεύθηκε στο «Οικονομικό Δελτίο» της *Alpha Bank* (τεύχος 104, Ιανουάριος 2008): «[Με την ένταξη της στη Ζώνη του Ευρώ, η Ελλάδα αποδέχεται ότι] τα μέτρα πολιτικής που έχει στη διάθεσή της για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας συνοψίζονται στα ακόλουθα: α) Στην προώθηση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων για την επίτευξη υψηλών ρυθμών αυξησεως της παραγωγικότητας. β) Στην προσαρμογή της πολιτικής μισθών και εισοδημάτων με στόχο την αναγκαία βελτίωση της ανταγωνιστικότητας.» (σσ. 19-20). Μάλλον δεν θα ήταν άστοχο να σημειωθούν, επίσης, τα εξής: το 2006 (2007) το έλλειμμα του ελληνικού ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ανήλθε στο 11% (14%) του ΑΕΠ (στην περίοδο 1983-85 (1995-98), όπου η δραχμή υποτιμήθηκε, κατά περίπου 15% (14%), αυτό το ποσοστό ήταν της τάξης του 5-10% (3-4%)). Η διεθνής ανταγωνιστικότητα της οικονομίας υποχώρησε σημαντικά τα τελευταία χρόνια, δεδομένου ότι η πραγματική σταθμισμένη συναλλαγματική ισοτιμία (έναντι 28 εμπορικών εταίρων της χώρας), με βάση τις τιμές καταναλωτή, αυξήθηκε σωρευτικά μεταξύ του 2000 και του 2007 κατά 15%, ενώ το σχετικό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, εκφρασμένο σε κοινό νόμισμα, αυξήθηκε σωρευτικά κατά 20% στο σύνολο της οικονομίας και κατά 41% στη μεταποίηση (Τράπεζα της Ελλάδος, 2008, σελ. 135). Τέλος, κάτω από το λεγόμενο «όριο της φτώχειας» βρίσκονται περίπου το 20% των ελληνικών νοικοκυριών, το 13% των εργαζομένων, το 25% των συνταξιούχων, το 33% των ανέργων και το 41% των μονογονεϊκών οικογενειών με ένα τουλάχιστον εξαρτώμενο παιδί (*ibid.*, σελ. 49).

¹³ Θα μπορούσε να σημειωθεί ότι τα εμπειρικά δεδομένα της περιόδου με την πλέον υψηλή διεθνή κινητικότητα της εργασίας (1870-1914), στα πλαίσια του παγκόσμιου συστήματος, υποδεικνύουν την ύπαρξη σημαντικής τάσης σύγκλισης των πραγματικών μισθών ανάμεσα στις χώρες προέλευσης και προορισμού του εργατικού δυναμικού (βλ. Williamson, 1995, σσ. 153-157 και 178-180).

¹⁴ Για μία αναλυτική διερεύνηση της γεωγραφικής συγκέντρωσης και της ανισόμετρης ανάπτυξης στην ΕΕ, βλ. Puga (2002). Για τους μηχανισμούς αυτοτροφοδότησης (θετικής ανάδρασης), βλ. Arthur (1989) και Thirlwall (2001, σσ. 328-334 και 344-350).

¹⁵ Είχαμε την ευκαιρία, πριν από αρκετά χρόνια, να υποστηρίξουμε ότι το αριστερίζον αίτημα περί «δημοσιονομικού φεντεραλισμού» παραγνωρίζει το γεγονός ότι η προώθηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης επιτείνει την ανισόμετρη ανάπτυξη και, άρα, θα αποδειχθεί ουτοπικό (βλ. Μαριόλης, 1999β, σσ. 247-248). Η πρόσφατη, χωρίς περιστροφές, απόρριψη (Φεβρουάριος 2009), από την πλευρά - κυρίως - της Γερμανίας, της πρότασης έκδοσης ενιαίου ευρωπαϊκού ομολόγου, καθώς και οι αυστηρές συστάσεις, σε φάση διεθνούς ύφεσης, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Μάρτιος 2009) προς τις χώρες που εμφανίζουν «υπερβολικά δημοσιονομικά ελλείμματα και χρέη», δύνανται να ειπωθούν ως μία επαλήθευση. Αξιοσημείωτες είναι, επίσης, οι επισημάνσεις της «Εκθεσης για τη Νομισματική Πολιτική 2008-9» της Τραπεζής της Ελλάδος (Φεβρουάριος 2009): «Στην τρέχουσα οικονομική συγκυρία, η Ελλάδα λόγω των ιδιαίτερων δημοσιονομικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει, θα πρέπει να ακολουθήσει περιοριστική δημοσιονομική πολιτική, αντίθετα από πολλές άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (σελ. 40). [...] Μολονότι άλλες χώρες αναμένεται να παρουσιάσουν μεγαλύτερα δημοσιονομικά ελλείμματα από την Ελλάδα για την περίοδο 2008-2010, η διαφορά των αποδόσεων των ομολόγων τους από εκείνες των γερμανικών ομολόγων είναι πολύ μικρότερη από ό,τι για τα ελληνικά ομόλογα. Αυτό συμβαίνει επειδή οι εν λόγω χώρες έχουν εισέλθει σε ύφεση και τα ελλείμματά τους έχουν κυρίως κυκλικό χαρακτήρα, ενώ το δημόσιο χρέος τους είναι πολύ χαμηλότερο από το ελληνικό. Αντίθετα, τα προβλήματα της Ελλάδος που απασχολούν τις αγορές (το δημοσιονομικό έλλειμμα, το δημόσιο χρέος, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, οι προοπτικές αντιμετώπισης των υποχρεώσεων του ασφαλιστικού συστήματος) έχουν κυρίως διαρθρωτικό χαρακτήρα. (σελ. 32)» (πρόσθετη έμφαση).

Η Ζώνη του Ευρώ και η Κρίση

Στα μέσα του 2007 η ΖΕ άρχισε να υπόκειται στη δράση δύο «διαταραχών», δηλ. δυνάμεων που αναπτύχθηκαν στο περιβάλλον του συστήματος, οι οποίες είναι: (i) η χρηματοπιστωτική αναταραχή που ξέσπασε στις ΗΠΑ και προκάλεσε περιορισμό της ρευστότητας, άνοδο των βραχυπρόθεσμων επιτοκίων, έντονες διακυμάνσεις των βασικότερων συναλλαγματικών ισοτιμιών και αβεβαιότητα σχετικά με τις προοπτικές ανάπτυξης της παγκόσμιας οικονομίας, και (ii) η μεγάλη αύξηση των διεθνών τιμών του πετρελαίου, των βασικών μετάλλων και των τροφίμων, η οποία δημιούργησε έντονες πιέσεις στο – άμεσο και έμμεσο – κόστος παραγωγής, πληθωριστικές προσδοκίες και αβεβαιότητα σχετικά με την εξέλιξη του επιπέδου των τιμών.

Αυτά είχαν ως συνέπεια, από τη μία πλευρά, τη μείωση του ρυθμού ανόδου της συνολικής ενεργού ζήτησως, τόσο για κατανάλωση όσο και για επενδύσεις, και, από την άλλη πλευρά, τη χειροτέρευση των συνθηκών της προσφοράς, και, έτσι, το διεθνές σύστημα άρχισε να κινείται, έπειτα από μία περίοδο μάλλον επιταχυνόμενης μεγέθυνσης (2002-2006), προς την καθοδική φάση του οικονομικού κύκλου (ο παγκόσμιος ρυθμός μεγέθυνσης έπεσε στο 1% το τελευταίο τετράμηνο του 2008, και είναι ο χαμηλότερος μετά το 1982). Οι επακόλουθες μειώσεις των τιμών των βασικών εμπορευμάτων και η αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, στα μέσα του 2008 (από 4.8% τον Ιούλιο σε 0.6% το Δεκέμβριο), ώθησαν τις μεγαλύτερες κεντρικές τράπεζες σε συντονισμένη αντιστροφή της πολιτικής που ακολούθησαν κατά την περίοδο 2006-2007, αλλά οι ισχυρές μειώσεις των βασικών επιτοκίων δεν αποδείχθηκαν ικανές να τονώσουν την ενεργό ζήτηση και, έτσι, να αποτρέψουν την είσοδο του συστήματος σε φάση ύφεσης, η οποία δεν αποκλείεται να μετατρέπεται, σύμφωνα με όλες τις διαθέσιμες ενδείξεις και εκτιμήσεις, σε βαθιά κρίση.^{16, 17}

Εάν η ΖΕ ήταν ή είχε μετατραπεί, μετά την σύστασή της, σε μία «άριστη νομισματική περιοχή» (η δεύτερη πιθανότητα είχε υποστηριχθεί από ορισμένους μελετητές που πρόκριναν μία «δυναμική ή *ex post*» εκδοχή της θεωρίας των «άριστων νομισματικών περιοχών»), τότε οι χώρες μέλη θα ήταν σε θέση (και θα όφειλαν) να επιδιώξουν τη διαχείριση της παρούσης κρίσης μέσω μίας ενιαίας δέσμης μέτρων, ακριβώς επειδή αυτή εκδηλώνεται με «συμμετρική μορφή». Το εάν η διαχείριση θα αποδεικνυόταν τελικά επιτυχής, είναι άλλο, βεβαίως, ζήτημα, το οποίο αποτελεί πεπλεγμένη συνάρτηση σειράς παραγόντων, ορισμένοι εκ των οποίων, μάλιστα, βρίσκονται πέραν του πεδίου ελέγχου των αρχών της ΖΕ (όπως π.χ. η εξέλιξη της ζήτησης από τον υπόλοιπο κόσμο για τα εμπορεύματα που παράγει η ζώνη). Τα πραγματικά δεδομένα δείχνουν, όμως, ότι οι χώρες μέλη ούτε βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση (ακόμα και όσον αφορά σε βασικά μακροοικονομικά μεγέθη) ούτε φαίνεται να θεωρούν ότι είναι δυνατή η διαχείριση της κρίσης μέσω μίας ενιαίας δέσμης μέτρων. Πλέον, όλοι είναι αναγκασμένοι να μιλούν, άμεσα ή έμμεσα, για την ύπαρξη «αδύναμων κρίκων» στο εσωτερικό της ΖΕ, η εξισορρόπηση των οποίων απαιτεί ειδικούς χειρισμούς. Και η έκταση και ένταση του ζητήματος είναι ακόμα μεγαλύτερη στα πλαίσια της «ΕΕ των 27», όπου ομάδα χωρών εμφανίζει θεαματικά ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, ενώ ορισμένες (Βουλγαρία, Λεττονία, Ουγγαρία, Ρουμανία) βρίσκονται ήδη στην «πόρτα» του ΔΝΤ.¹⁸

¹⁶ Σύμφωνα με τις τελευταίες (12/3/2009) προβλέψεις του «Ινστιτούτου του Κιέλου για την Παγκόσμια Οικονομία», κατά το πρώτο τετράμηνο του 2009 η παγκόσμια οικονομία θα εμφανίσει, για πρώτη φορά μετά τη δεκαετία του 1930, αρνητικό ετήσιο ρυθμό μεταβολής του ακαθάριστου προϊόντος, της τάξης του -0.8% (-3.3% στη ΖΕ, -1.9% στις ΗΠΑ, -4% στην Ιαπωνία, -2.7% στη Βρετανία, -3% στη Ρωσία και -1.4% στη Λατινική Αμερική), ενώ το διεθνές εμπόριο θα μειωθεί κατά 11.5%. Για το 2010 προβλέπεται ένας ασθενής ρυθμός μεγέθυνσης της παγκόσμιας οικονομίας (2.1%), ενώ θα εξακολουθούν να συρρικνώνονται οι οικονομίες της ΖΕ (-0.2%), της Βρετανίας (-0.1%) και της Ρωσίας (-1%), με ανάλογες συνέπειες για τα δημοσιονομικά ελλείμματα και τα ποσοστά ανεργίας (για τη ΖΕ εκτιμάται ότι το έλλειμμα (το ποσοστό ανεργίας) θα ανέλθει, από 1.7% (από 7.3%), στο 4.2% (στο 9.3%) το 2009 και στο 4.8% (στο 10.2%) το 2010).

¹⁷ Παρόμοια μοτίβα μεταστροφών του οικονομικού «κύκλου» έχουν παρατηρηθεί στις δεκαετίες 1820-1830, 1870-1880, 1920-1930 και 1970-1980. Για ένα υπόδειγμα που επιχειρεί να τα απεικονίσει, βλ. Korpinen (1987) (το οποίο σχολιάζεται στο Μαριόλης, 2006, σσ. 183-188).

¹⁸ Είχαμε την ευκαιρία, πριν από αρκετά χρόνια, να υποστηρίξουμε ότι, συνεπεία των βαθμιαίων, αλλά σταθερών, μετατροπών που επιφέρει η λεγόμενη «παγκοσμιοποίηση» στις νομοτελίες που διέπουν το διεθνές καταμερισμό της εργασίας, οι λιγότερο προηγμένες οικονομίες «είτε θα μετατρέπονται σε σχετικά παρηκμασμένες περιφέρειες των υπερεθνικών ενώσεων, στις οποίες υπάγονται, [...] είτε θα προστρέχουν, αργά ή γρήγορα, στο δανεισμό από την Παγκόσμια Τράπεζα, κάτω από τους όρους και την επίβλεψη του ΔΝΤ, το οποίο και θα επιβάλει έναν νέο γύρο παράδοσης του ε-

Κατά συνέπεια, εάν η ύφεση συνεχισθεί, δεν θα αργήσει η στιγμή όπου οι επιμέρους εθνικές οικονομίες θα μετρήσουν με ικανοποιητική προσέγγιση, και αναδρομικά, το «κόστος οικονομικής ευστάθειας» (βλ. την πρώτη ενότητα του παρόντος) που συνεπάγεται η συμμετοχή των στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Αυτό, σε αντίθεση με ό,τι υποστηριζόταν στα πλαίσια των κυρίαρχων αναλύσεων, θα συμβεί σε συνθήκες ξεσπάσματος μίας «σύμμετρης κρίσης», η οποία πλήττει ανισότροπα, όμως, τις χώρες μέλη, ακριβώς επειδή οι τελευταίες ούτε ήταν ούτε έγιναν ισόμετρα ανεπτυγμένες.¹⁹

Σύμφωνα με την μετακεϋνσιανή θεωρία, οι οικονομικές διακυμάνσεις προκύπτουν από πολύπλοκες και – βασικά – αυτοτροφοδοτούμενες αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στην κατανομή του εισοδήματος, την ενεργό ζήτηση, την επισώρευση κεφαλαίου και την τεχνολογική μεταβολή, ενώ οι περίοδοι υφέσεων και κρίσεων συνίστανται, καταρχάς, σε καταστάσεις υπερβάλλουσας παραγωγής (δηλ. επισώρευσης αποθεμάτων, όπου οι εκούσιες ή, αλλιώς, ex ante αποταμιεύσεις υπερβαίνουν τις εκούσιες επενδύσεις), υποαπασχόλησης του επενδεδυμένου κεφαλαίου (ή, αλλιώς, της δυναμικότητας παραγωγής), ανεργίας και επιβάρυνσης του κρατικού προϋπολογισμού. Αυτές οι καταστάσεις δύνανται να διορθωθούν μόνον με την αύξηση της ενεργού ζήτησως (από τον ιδιωτικό, τον κρατικό ή/και τον εξωτερικό τομέα) και διακρίνονται, κατά βάση, στις τρεις ακόλουθες κατηγορίες, ανάλογα με τις επιπτώσεις που έχει μία αύξηση των μισθών ανά μονάδα συνολικού εισοδήματος του συστήματος (δηλ. του μεριδίου των μισθών):²⁰ (i) «υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου», όπου το τελικό αποτέλεσμα είναι η αύξηση βαθμού απασχόλησης της δυναμικότητας παραγωγής και η μείωση του ποσοστού κέρδους και του ρυθμού μεγέθυνσης του συστήματος, (ii) «υποκατανάλωσης», όπου το τελικό αποτέλεσμα είναι η αύξηση του βαθμού απασχόλησης της δυναμικότητας, του ποσοστού κέρδους και του ρυθμού μεγέθυνσης, και (iii) «κεϋνσιανή», όπου το τελικό αποτέλεσμα είναι η μείωση του βαθμού απασχόλησης της δυναμικότητας, του ποσοστού κέρδους και του ρυθμού μεγέθυνσης. Έτσι, για παράδειγμα, όταν το σύστημα βρίσκεται σε «κατάσταση υποκατανάλωσης», μία ανακατανομή του εισοδήματος εις βάρος των μισθωτών (μία μείωση μεριδίου των μισθών) δεν θα επιλύσει το πρόβλημα αλλά θα το επιδεινώσει, από κάθε άποψη.

Παρόλα αυτά, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι, στην πράξη, ο ακριβής προσδιορισμός της ιδιαίτερης κατάστασης, στην οποία όντως βρίσκεται το κάθε επιμέρους εθνικό σύστημα (ή, ακόμα, η παγκόσμια οικονομία), καθώς και του εύρους της απαιτούμενης μεταβολής (-ών), για την υπέρβαση των κρισιακών φαινομένων, αποτελεί μία μάλλον αμφιλεγόμενη υπόθεση, διότι, όπως δύναται να αποδειχθεί αναλυτικά, οι επιπτώσεις των διαφόρων μέτρων πολιτικής προσδιορίζονται, σε τελική ανάλυση, συστημικά, δηλ. μέσω διαδικασιών που εξελίσσονται «πίσω από την πλάτη» των διαφόρων υποκειμένων και, έτσι, είναι α priori άγνωστες. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, θεωρούμε ότι δεν είναι καθόλου αμφιλεγόμενες οι επιπτώσεις που θα έχει η – έως τώρα – κυρίαρχη απόπειρα, δηλ. αυτή της διευθέτησης των τρεχόντων ζητημάτων μέσω της μείωσης των επιτοκίων (γενικά: της νομισματικής πολιτικής)²¹ και, εν συνεχεία, αναπομπής των

σωτερικού και του εξωτερικού τομέα των εν λόγω οικονομικών στις «υγιείς δυνάμεις» της παγκόσμιας αγοράς.» (Μαριόλης, 1999α, σσ. 38-39).

¹⁹ Ορισμένοι, προκειμένου να υπενθυμίσουν τα οφέλη (υποθετικά, στην προκειμένη περίπτωση) της ελληνικής οικονομίας από τη συμμετοχή της στη ΖΕ, προβάλλουν, κάπως έντονα, τις υποτιμήσεις των νομισμάτων της Ισλανδίας (12%), της Ουγγαρίας (9%), της Πολωνίας (18%), της Ρουμανίας (7%) και της Σουηδίας (11%) το τελευταίο τρίμηνο του 2008. Οι υποτιμήσεις δεν είναι, όμως, ζήτημα εθνικής ταπείνωσης αλλά εξισορροπητικές μεταβολές, τις οποίες είτε πραγματοποιεί η διεθνής αγορά (της οποίας την ορθολογικότητα οι προαναφερθέντες δεν φαίνεται να αμφισβητούν) ή κρίνουν ότι πρέπει να πραγματοποιηθούν οι εθνικές αρχές, στα πλαίσια ενός – κατά το δυνατόν – συνεκτικού προγράμματος σταθεροποίησης και ανάπτυξης.

²⁰ Εναλλακτικά, δύναται κανείς να αναφερθεί στις επιπτώσεις μίας μεταβολής της συναλλαγματικής ισοτιμίας, των φορολογικών συντελεστών, των ελλειμμάτων ή των χρεών, ανά μονάδα επενδεδυμένου κεφαλαίου, του κρατικού και του εξωτερικού τομέα (καθώς επίσης και των επιτοκίων επί αυτών των χρεών). Για τις αποδείξεις, στα πλαίσια μονοτομιακών υποδειγμάτων, βλ. Bhaduri and Marglin (1990), Kurz (1990), You and Dutt (1996). Για πολυτομιακές αναλύσεις, βλ. Mariolis (2006), Μαριόλης (2006, σσ. 208-214).

²¹ Πρόσφατη μελέτη της *Goldman Sachs* εκτιμά ότι *ceteris paribus* η ανάκαμψη των ΗΠΑ προαπαιτεί την πτώση των βραχυπρόθεσμων επιτοκίων σε ένα αρνητικό επίπεδο της τάξης του -6% (*BusinessWeek*, 19/1/2009). Εξάλλου, όπως είναι γνωστό, σε περιόδους ύφεσης υπάρχει τάση εγκλωβισμού του συστήματος στη λεγόμενη «παγίδα ρευστότητας» (ή, ακόμα, και στη «παγίδα επενδύσεων»), και αυτό συνεπάγεται ότι η νομισματική πολιτική δεν είναι από μόνη της σε θέση να προκαλέσει τόνωση της ενεργού ζήτησως (τελευταίο χαρακτηριστικό παράδειγμα εγκλωβισμού είναι αυτό

στις «αόρατες χείρες» των αγορών.²² Επομένως, οι επιμέρους εθνικές αρχές πολιτικής θα όφειλαν να εμμένουν στο πρόβλημα, ήτοι σε μία συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης που η κάθε μία αντιμετωπίζει, και, στη συνέχεια, να αναζητήσουν πρότυπα διεξόδου από την κρίση τους και διεθνούς συνεργασίας.

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Η ανάλυση έδειξε ότι η ΖΕ όχι μόνον δεν αποτελεί μία «άριστη νομισματική περιοχή», αλλά και ότι έχει αναπτύξει ορισμένα κρίσιμα δομικά χαρακτηριστικά, τα οποία ενδέχεται να λειτουργήσουν αποσταθεροποιητικά κατά μήκος της καθοδικής φάσης του οικονομικού «κύκλου». Δύναται, συνεπώς, να υποστηριχθεί ότι οι κλυδωνισμοί που σημειώνονται στη ΖΕ κατά την τρέχουσα περίοδο αναγόνται περισσότερο στην ίδια τη ΖΕ, παρά στην παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία διαδραματίζει το ρόλο της αφορμής. Ειδικότερα, αναλόγως του βάθους και της διάρκειας της κρίσης, και σε συνδυασμό τόσο με την αντιστροφή του προσήμου της οικονομικής πολιτικής που φαίνεται να σημειώνεται στις ΗΠΑ όσο και με την πρακτική ορισμένων άλλων χωρών, όπως η Κίνα (η οποία εξήγγειλε, το Νοέμβριο του 2008, διετές πρόγραμμα επενδύσεων στις υποδομές, της τάξης του 15% του ΑΕΠ της), δεν αποκλείεται να αναπτυχθεί σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες η αντίληψη ότι η περαιτέρω ευθυγράμμιση με τα αιτήματα της ΖΕ συνιστά μία τακτική χωρίς στρατηγικό στόχο.

Παρατηρείται, τέλος, ότι η προσεκτικά υπολογισμένη σιγή, η οποία συνόδευσε σειρά αποφασιστικών κοινωνικοοικονομικών μεταβολών, άρχισε να δίνει τη θέση της σε μακροσκελείς ετυμηγορίες: τώρα, η νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική καταδικάζεται, από πολλούς, για αυτουργία. Καίτοι επιγραμματικά, η προηγηθείσα ανάλυση έδειξε, επίσης, ότι αυτή η «απόφαση» δεν μπορεί να γίνει δεκτή. Οι υφέσεις και οι κρίσεις απορρέουν από την ίδια τη λειτουργία των «οικονομιών της αγοράς», ενώ το μόνο που είναι σε θέση να κάνουν οι διάφορες, εναλλακτικές οικονομικές πολιτικές συνίσταται σε προσπάθειες εξασθένισης και ανακατανομής των σχετικών επιπτώσεων, σε αυστηρή αντιστοιχία με τους στόχους που η κάθε μία από αυτές τις πολιτικές υπηρετεί.

Αναφορές

- Arthur, B.W. (1989) Competing technologies, increasing returns, and lock-in by historical events, *The Economic Journal*, 99, pp. 116-131.
- Bhaduri, A. and Marglin, S. (1990) Unemployment and the real wage rate: the economic basis for contesting political ideologies, *Cambridge Journal of Economics*, 14, pp. 375-393.
- Blanchard, O. (2006) *Μακροοικονομική*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο.
- Brewer, A. (1985) Trade with fixed real wages and mobile capital, *Journal of International Economics*, 18, pp. 177-186.
- De Grauwe, P. (2001), *Τα Οικονομικά της Νομισματικής Ένωσης*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Ellis, L. and Smith, K. (2007) The global upward trend in the profit share, Bank for International Settlements, Working Paper No 231.
- Korpinen, P. (1987) A monetary model of long cycles, in T. Vasko (ed.) *The Long - Wave Debate*, pp. 333-41, Berlin, Springer-Verlag.
- Krugman, P. και Obstfeld, M. (2002) *Διεθνής Οικονομική. Θεωρία και Πολιτική*, τ. 1, Αθήνα, Κριτική.
- Krugman, P. και Obstfeld, M. (2003) *Διεθνής Οικονομική. Θεωρία και Πολιτική*, τ. 2, Αθήνα, Κριτική.
- Kurz, H. D. (1990) Technical change, growth and distribution: a steady-state approach to 'unsteady' growth, in: H. D. Kurz, *Capital, Distribution and Effective Demand. Studies in the 'Classical' Approach to Economic Theory*, pp. 211-239, Cambridge, Polity Press.

της Ιαπωνίας, κατά τη δεκαετία του 1990, όπου η ύφεση ξεπεράστηκε, τελικά, με τη συνδρομή της δημοσιονομικής επέκτασης – βλ. π.χ. Blanchard, 2006, σσ. 524-532).

²² Η εν λόγω απόπειρα ενέχει και τον ακόλουθο – άρρητο – συλλογισμό: η αναμενόμενη, στην αμέσως επόμενη περίοδο, ισχυρή αύξηση της ανεργίας θα συμπιέσει το μερίδιο των μισθών (συνεπεία μείωσης της διαπραγματευτικής ισχύος των μισθωτών) και, άρα, θα αυξήσει τα κέρδη και, κατ' επέκταση, τον όγκο των επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα. Επομένως, δεν απαιτείται η αύξηση των κρατικών δαπανών, διότι η τόνωση της ενεργού ζήτησης θα συντελεσθεί μέσω της αύξησης των επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα. Όπως ήδη σημειώσαμε, όμως, εάν το σύστημα βρίσκεται σε «κατάσταση υποκατανάλωσης» (πράγμα που δεν αποκλείεται καθόλου, εάν ληφθεί υπόψη ότι τις τελευταίες δύο δεκαετίες παρατηρείται, σε όλες τις ανεπτυγμένες οικονομίες, τάση σταθερής μείωσης του μεριδίου των μισθών – βλ. π.χ. Ellis and Smith, 2007), τότε το τελικό αποτέλεσμα θα είναι η μείωση της ενεργού ζήτησης.

- MacCan, P. (2002) *Αστική και Περιφερειακή Οικονομική*, Αθήνα, Κριτική.
- Mainwaring, L. (1976) The correction of the neo-Ricardian trade losses, *Economia Internazionale/International Economics*, 29, pp. 92-99.
- Μαριόλης, Θ. (1999α) Ο νέος διεθνής καταμερισμός εργασίας, στο Θ. Μαριόλης και Γ. Σταμάτης (2000) *Η Εντός ΟΝΕ Εποχή. Παγκοσμιοποίηση, ΟΝΕ, Δραχμή, Χρηματιστήριο*, σσ. 24-40, Αθήνα, Στάχυ.
- Μαριόλης, Θ. (1999β) Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση, στο Θ. Μαριόλης και Γ. Σταμάτης (1999) *ΟΝΕ και Νεοφιλελεύθερη Πολιτική*, σσ. 233-253, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Mariolis, T. (2001) The division of labour in EMU: absolute versus comparative advantage, *European Research Studies*, 3, pp. 79-90.
- Mariolis, T. (2004) Pure joint production and international trade: A note, *Cambridge Journal of Economics*, vol. 28, pp. 449-456.
- Mariolis, T. (2005) A neo-Ricardian critique of the traditional static theory of trade, customs unions and common markets, in V. B. Jugale (ed.) *World Trade Organisation and Indian Economic Reforms*, vol.1, pp. 127-152, Delhi, Serials Publications.
- Μαριόλης, Θ. (2006) *Εισαγωγή στη Θεωρία των Ενδογενών Οικονομικών Διακυμάνσεων. Γραμμικοί και Μη Γραμμικοί Οικονομικοί Ταλαντωτές*, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.
- Mariolis, T. (2006) Distribution and growth in a multi-sector open economy with excess capacity, *Economia Internazionale/International Economics*, 59, pp. 51-61.
- Mariolis, T. (2008a) Pure joint production, income distribution, employment and the exchange rate, *Metroeconomica*, 59, pp. 656-665.
- Mariolis, T. (2008b) Heterogeneous capital goods and the Harrod-Balassa-Samuelson effect, *Metroeconomica*, 59, pp. 238-248.
- Metcalfe, J. S. and Steedman, I. (1981) Some long-run theory of employment, income distribution and the exchange rate, *The Manchester School*, 49, pp. 1-20.
- Mongeli, F. P. (2002) 'New' views on the optimum currency area theory: what is EMU telling us?, *Working Papers Series*, Working Paper No 138, European Central Bank, Frankfurt am Main.
- Mundell, R.A. (1963) Capital mobility and stabilization policy under fixed and flexible exchange rates, *Canadian Journal of Economics*, 29, pp. 475-485.
- Parrinello, S. (2006) National competitiveness and absolute advantage in a global economy, University of Rome 'La Sapienza', Working Paper No. 95.
- Patterson, B. and Amati, S. (1998), Adjustment to asymmetric shocks, *Economic Affairs Series*, Working Paper ECON 104, 09-98, European Parliament, Luxembourg.
- Puga, D. (2002) European Regional Policies in the Light of Recent Location Theories, *Journal of Economic Geography*, 2, pp. 373-406.
- Σαχινίδης, Φ. Δ. και Χαρδούβελης, Γ.Α. (1998) *Ευρώ: Ένα Νόμισμα για την Ευρώπη*, Αθήνα, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Steedman, I. (ed.) (1979) *Fundamental Issues in Trade Theory*, London, Macmillan.
- Steedman, I. (1993) *Διεθνές Εμπόριο*, Αθήνα, Κριτική.
- Thirlwall, A. P. (2001) *Μεγέθυνση και Ανάπτυξη*, τ. 1, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2006) *Έκθεση του Διοικητή για το Έτος 2005*, Αθήνα.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2007) *Έκθεση του Διοικητή για το Έτος 2006*, Αθήνα.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2009) *Νομισματική Πολιτική 2008-2009*, Αθήνα
- Williamson, J. (1995) The evolution of global market since 1830. Background evidence and hypotheses, *Explorations in Economic History*, 32, pp. 141-196.
- You J.-I. and Dutt, A. K. (1996) Government debt, income distribution and growth, *Cambridge Journal of Economics*, 20, pp. 335-351.